

Osnovne škole (1918-1941)

Dr Milan Vesović
Dr Nikola Popović

Tokom prvog svetskog rata u Srbiji je uništeno ili oštećeno mnogo školskih zgrada, školskog nameštaja, učila, đачkih i nastavničkih knjižnica, dvorišta i dr. Pred evakuaciju srpske vojske (1915) u Srbiji je bilo 1448 osnovnih škola i 3438 učitelja i učiteljica. Prvog meseca posle oslobođenja (novembra 1918) otvoreno je 1097 osnovnih škola, a bilo je oko 2500 učitelja.

Broj pismenih u Srbiji pred prvi svetski rat iznosio je 40%, i to u gradovima 55% a u selima samo 15%. Od ukupnog broja pismenih je bilo 33% muškarca a 7% žena. Posle završetka rata situacija se i u pogledu pismenosti znatno pogoršala: prema nekim pokazateljima, krajem 1919. bilo je samo 27% pismenih.

Ministarstvo prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca počelo je sa radom krajem 1918. godine i nosilo se sa mnogo problema. Osim velikog nedostatka školskih zgrada, prostorija, nameštaja, udžbenika, učila, knjižnica, pa i ogreva i opšte oskudice, posebno je bilo teško obezbediti nastavni kadar, koji je bio znatno proređen tokom rata. Da bi se koliko - toliko nadomestio taj nedostatak obrazovani su tečajevi sa skraćenim vremenom školovanja učenika učiteljskih škola. Organizaciju osnovnog i drugog školstva donekle je otežavalo i naujednačeno zakonodavstvo o školstvu u zemlji.

Užice, 1934
Učitelji Osnovne škole (danas O.Š.
"Prva osnovna škola Kralja Petra
Drugog") u Užicu
(Narodni muzej - Užice)

Uprkos prethodno rečenom, u prvoj poratnoj školskoj godini (1918/1919) broj osnovnih škola nije bio tako mali i pokazivao je tendenciju porasta. U Užicu 1. decembra 1918. nije radila nijedna osnovna škola. Okružni školski odbor u Užicu počeo je sa radom u decembru iste godine. Među njegovim prvim merama u cilju ostvarenja škola bio je dopis upućen Ministarstvu prosvete sa obaveštenjem o poginulim i umrlim učiteljima u toku rata čija mesta je trebalo popuniti. Početkom 1919. nastojalo se da se sve škole na teritoriji Užica oprave i opskrbe sa neophodnim sredstvima za rad. Istovremeno su i mnoge škole počele sa radom, naročito gradske, a pripremano je otvaranje i ostalih. U maju 1919. u užičkom okrugu radilo je 56 osnovnih škola sa 71 učiteljem. Tada je u celoj Srbiji bilo 1311 škola sa 2438 učitelja.

Za mesta gde nisu postojale školske zgrade ili gde su već bile ruinirane i neuslovne planirana je njihova izgradnja. U budžetu za 1919/1920. školsku godinu predviđena su sredstva od 15.000 dinara za podizanje zgrada osnovnih škola, ali je pozoreno da se vrovatno ne mogu utrošiti s obzirom na ogroman nedostatak građevinskog materijala. Ipak, broj škola se i dalje povećavao: krajem 1919. u Srbiji je bilo 2164 osnovne škole sa 4041 odeljenjem, s tim što od pomenutog broja 140 još nije bilo otvoreno. Ukupan broj đaka bio je oko 120.000. koje su učila 3.338 učitelja.

*UŽICE NEKAD I SAD
Užice između dva svetska rata
Osnovne škole (1918-1941)*

Krajem školske 1919/1920. godine u samom gradu Užicu radile su tri osnovne škole: u Donjoj Čaršiji, na Lipi i u Sirotinjskom domu. U Donjoj Čaršiji radilo je šest odeljenja u modernoj i dobroj zgradi. Upisano je bilo 420 đaka, do kraja školske godine i pohađala su 362, a završila razred 339 učenika. Škola nije imala knjižicu, jer je neprijatelj za vreme rata sasvim uništio. To jebila jedna od najbogatijih đачkih knjižica u Srbiji. U školi na Lipi takođe je radilo šest odeljenja sa 357 upisanih đaka, od kojih na kraju školske godine bio 301 đak, dok je razred završilo 280. Inače je ova škola bila smeštena u staroj i neuslovnoj zgradi. Rad na novoj zgradi, koja je bila podignuta do krova uoči rata, bio je obustavljen zbog teških ratnih prilika. Tokom rata na novoj zgradi su nastupila i izvesna oštećenja, što je zahtevalo hitnu građevinsku intervenciju.

Škola u Sirotinjskom domu radila je u dva odeljenja tek od kraja maja 1920. To nije bila školska zgrada nego Dom za siročad, koji je osnovano srpsko-engleski Crveni krst, tako da se nastava držala u trpezariji.

Osim Užica, radilo je i više osnovnih škola u okolnim selima. Na primer: u junu 1920. u Mokroj Gori je bilo 117 učenika, a nastavu su držala dva učitelja; u Kremnima je bilo 138 učenika, a nastava je izvođena, takođe, sa dva učitelja. U Sevojnu je 1919/1920. školske godine postojao samo treći i četvrti

Osnovna škola
Užice, 1936
Osnovna škola na Lipi, sada O.Š. "Dušan Jerković"
(Narodni muzej - Užice)

razred sa 65 đaka, dok u prvom i drugom razredu nije bilo učenika zbog slabog nataliteta u toku prvog svetskog rata. Nastavu je u školi sve do 1922/1923. držao jedan učitelj. U selu Ljubanjama nastava u osnovnoj školi počela je 1. januara 1920, sa 97 đaka. Izvođena je u privatnoj kući sve do sredine 1930. kada je podignuta nova školska zgrada.

Krajem 1920. u užičkom okrugu (79 opština) radile su 63 škole sa 130 odeljenja, a u celoj Srbiji 2.296 škola sa 4.366 odeljenja. Nastavu je držalo oko 3.500 učitelja.

U jesen (1. oktobra) 1921. u Užicu je bilo 559 đaka u osnovnim školama, i to: u I razredu - 128; U II - 137; u III - 144; u IV - 160. U Sirotinjskom domu je bilo ukupno 48 učenika. Kakvo je stanje u selima užičkog sreza bilo vidi se iz sledeće tabele.

Ред. број	Школа у	1. разред		2. разред		3. разред		4. разред		Свега		Укупно
		м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	
1.	Севојну	32	3	17	4	27	5	22	1	98	13	111
2.	Крвавцима	29	3	47	11	32	6	8	--	116	20	136
3.	Карану	50	4	69	2	56	3	54	1	229	10	239
4.	Рибашевини	10	2	39	1	19	1	4	--	72	4	76
5.	Стапарима	35	4	19	1	62	2	10	--	126	7	133
6.	Бисоци	53	2	22	--	54	1	54	--	183	3	186
7.	Буару	19	2	54	4	53	3	21	3	147	12	159
8.	Мачкату	20	--	106	--	44	--	--	--	170	--	170
9.	Равнима	50	6	42	5	52	2	--	--	144	13	157
10.	Дрежнику	--	--	22	2	61	1	--	--	83	3	86
11.	Љубањама	16	--	26	3	43	3	6	--	91	6	97

Školske 1924/1925. užička oblast je imala ukupno 143 škole sa 259 odeljenja i 352 nastavnika, a sledeće školske godine 142 osnovne škole (11 gradskih i 131 seoska) i 9.167

UŽICE NEKAD I SAD
Užice između dva svetska rata
Osnovne škole (1918-1941)

učenika podeljenih u 268 odeljenja. Tada je u celoj Kraljevini SHS bilo 7.316 osnovnih škola. Prema jednom proračunu, u užičkoj oblasti je na 1.509 stanovnika dolazila jedna osnovna škola. U proseku je jedna škola bila na 53 kvadratna kilometra. Na 1.000 stanovnika bilo je 43 učenika u osnovnim školama. Učitelja je ukupno bilo 312, a na jednog učitelja je u proseku dolazilo po 30 učenika.

Početakom 1926. u Užicu je na inicijativu Kola srpskih sestara otvoreno zabavište za predškolsku decu. Zabavište je pohađalo oko 100 dece starije od 4 godine, što je bio i usov za upis u njega.

Do zavođenja šestojanuarske diktature broj škola nije se menjao u Užicu i okolini, a broj đaka kretao se u okvirima prvih posleratnih godina.

Zavođenje diktature u Jugoslaviji 6. januara 1929. godine odrazilo se i na prosvetnu politiku i prosvetu u celoj državi. U prvom redu to se ogledalo u donošenju nekoliko zakona o školama, čiji je smisao bio u stvaranju jedinstvenog školskog sistema. Među prvima donet je Zakon o srednjim školama (obnarodovan 17. septembra 1929) i najvažniji školski zakon: Zakon o narodnim školama (potpisan 5. decembra 1929). U cilju ostvarenja predviđene unifikacije školstva donet je i Zakon o udžbenicima za narodne, građanske, učiteljske i srednje škole (obnarodovan 2. oktobra 1929).

Novim Zakonom o narodnim školama dobile su sve osnovne (ljudske, pučke, narodne) jedinstven naziv: narodne škole. Školoanje u njima trajalo je 4 godine. Njihova dužnost, prema čl. 1. Zakona bila je: "da nastavom i vaspitanjem uduhu državnog i narodnog jedinstva i verske trpeljivosti, spremaju učeinike za moralne, odane i aktivne članove državne, narodne i društvene zajednice; da šire prosvetu u narodu neposredno i posredno, saradnjom sa kulturnim ustanovama za narodno prosvetivanje".

Osnovne škole u Užicu, kao i u drugim delovima zemlje, radile su na osnovu pomenutog zakona. Nastava se delimično prilagođavala prilikama, potrebama i specifičnostima kraja, što je inače i zakon nalagao.

Užički srez 1929. godine imao je 59.301 stanovnika. Poreskih glava bilo je 13.847. Budžet sreza iste godine iznosio je 4,481.799 dinara, a budžet za osnovno školstvo bio je 830.375 dinara. Osnovno školstvo u užičkom srezu u periodu od 1929. do 1941. godine iz godine u godinu imao je blagi trend razvoja. To se ogledalo po broju škola, odeljenja, učenika, nastavnika, smanjenju broja nepismenih i radu narodnih knjižnica i čitaonica.

Godine 1929. u užičkom srezu bilo je 13 osnovnih škola sa 42 učitelja. Učenika je bilo ukupno 2.157 (1.685 muških i 472 ženskih). Procenat nepismenih iznosio je 49%. Usled povećanja broja đaka postojeći broj škola i učionica nije mogao da primi svu doruslu decu za školovanje. S druge strane i nedovoljan broj učitelja remetio je redovan rad škola. Tako su dva učitelja nedostajala u Buaru i po jedan učitelj u Karanu, Sevojnu i Ravnima. Uredan dolazak đaka na nastavu je problem s kojim su se naročito seoske škole dugo borile. Bilo je više uzroka neredovnog pogađanja nastave: kulturni nivo i ekonomsko stanje roditelja, efikasnost prinude od strane državnih vlasti, bolesti (epidemije), udaljenost škola, što je posebno dolazilo do izražaja u zimskim mesecima itd. Na primer: najveća udaljenost sa koje su deca u užičkom srezu dolazila u školu bila je 15 km, a najčešća od 3 do 4 km. Prema jednom izvoru, uredno pohađanje nastave na 100 učenika bilo je u Užicu 96,53%, Sevojnu 88,34%, Krvavcima 93,6%, Drežniku 82,95%, Ravnima 85,11%, Ljubanjama 91,78%, Mačkatu 90,03%, Staparima 81,88%, Biosci 100%, Karanu 99%, i Ribaševini 94,52%.

Školske knjižnice za lično usavršavanje učitelja i đaka u užičkom srezu 1929. godine bile su u začetku. Naime, u toku rata (1914-1918) i okupacije (1916-1918) sve predratne knjižnice bile su uništene, a u uslovima opšteg siromaštva i nerodnih godina nije bilo moguće

UŽICE NEKAD I SAD
Užice između dva svetska rata
Osnovne škole (1918-1941)

odvojiti veća sredstva za školske knjižnice. Pomenute godine u užičkom srezu bilo je u nastavničkim knjižnicama 3.669 knjiga, a u đačkim knjižnicama samo 305 knjiga.

Fondovi za pomaganje siromašnih učenika postojali su u skoro svim osnovnim školama. Osnivači su bili školski odbori, a pravila su bila odobrena od strane Ministarstva prosvete. Prihod fondova formiran je od zaveštanja, uloga članova, dobrotvora i utemeljivača, kao i od dobrovoljnih priloga, koji su davani o Sv. Savi (27. januara). Ukupna sredstva fondova za pomaganje siromašnih učenika u osnovnim školama užičkog sreza 1929. bila su 813.155,77 dinara.

Dve godine kasnije (1931/1932) mreža osnovnih škola bila je punija; svaka upravna opština imala je svoju osnovnu školu, a postojala su i odvojena odeljenja pojedinih škola. Tako škola u Biosci imala je svoje odeljenje u selu Vrutcima, karanska škola u Dobrom Dolu, ravanjska škola u Nikojevićima i mačkatska škola u Tripkovi.

МЕСТО	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА
Ужице	385	341	726
Севојно	108	91	199
Крвавци	180	105	285
Буар	157	49	206
Равни	171	103	274
Дрежник	106	23	129
Каран	274	54	328
Рибашевина	198	49	247
Љубања	76	68	144
Мачкат	187	131	318
Бноска	207	8	215
Стапарн	153	67	220
Укупно:	2.202	1.089	3.219

Već na prvi pogled da se primetiti da je za dve godine broj đaka znatno porastao: muških sa 1.685 na 2.202, tj. za 517, a ženskih sa 472 na 1.089 tj. za 617. Porast broja učenika bio je veći, ali uočljivo je da se polovina od ukupnog broja odnosila na sam grad Užice. To govori da je u seoskim školama bilo više muške dece, što nikako nije bila posledica apsolutno većeg broja muškaraca, već raširene pojave da su se devojčice teže i nerado upućivale u škole. Dok je 1929. godine u užičkom srezu radilo 42 učitelja, 1932. godine bilo ih je 56 (29 muškaraca i 27 žena).

Domaćički tečaj 1932. završilo je u Drežniku 20, a u Skržutima 27 devojaka. Početkom februara iste godine u Mačkatu je okončao rad šestonedeljni poljoprivredni tečaj, koji je pohađalo 80 poljoprivrednika iz kačerske opštine. Predavanja i program propisani su billi od strena Ministarstva poljoprivrede i Banske uprave. Rad tečajeva u Gorobilju i Mačkatu zabeležio je i užički list "Narodni glasnik" (7. i 12. februara 1932.) Isti list (br. 1) pisao je da je u Karanu pokrenuta akcija za podizanje "Doma prosvete", koji bi imao biti ognjište buduće prosvetne i kulturne akcije u ovoj mnogobrojnoj opštini".

Blagi uspon osnovnog školstva nastavljen je i 1933. godine. Broj učenika na kraju godine bio je 3.567 (2.284 muška i 1.283 ženske) što je bilo za 366 više nego u prethodnoj godini. Broj učitelja ostao je isti; varirao je između 54 i 57, a broj škola popeo se na 15.

Domaćički tečajevi 1933. godine održanu su u Skržutima (20 učenika), Mačkatu (23), Karanu (32), a naredne godine u Karanu i Dobrom Dolu završilo je kurs 48 devojaka.

I godine 1934. u užičkom srezu bilo je 15 osnovnih škola. To je značilo da je svaka opština imala svoju školu, a opština karanska, kačerska i ravanjska imale us po dve. Bioštanska opština imala je jednu školsku zgradu u Biosci, a drugu u Vrutcima. Da bi se

UŽICE NEKAD I SAD
Užice između dva svetska rata
Osnovne škole (1918-1941)

mreža osnovnih škola potpuno završila, tj. da bi sve potrebe za osnovnim školama bile podmirene trebalo je da se otvore škole u Gorjanima, Trnavi i Gostinici. U odnosu na prethodnu godinu broj učenika - ca se neznatno povećao: sa 3.567 na 3.634. I ove godine primećeno je da su deca neredovno dolazila na nastavu i da su školski odbori bili blagi prema roditeljima čija su deca izostajala sa nastave.

Mreža osnovnih škola u užičkom srezu 1935, u odnosu na 1934. godinu samo malo je izmenjena. Državni organi preduzeli su mere da se selo Vrutci odvoji u zasebnu školsku opštinu, tako da bi u srezu bilo 16 školskih opština. Po planu Načelstva sreza užičkog bilo je potrebno da se otvore škole u selu Volujcu, opštine staparske, Gorjanima, opštine potpečke, Gostinici, opštine ribaševske, Trnavi, opštine karanske i Drijetnju, opštine kačerske. Otvaranjem škola u ovim selima bili bi obezbeđeni uslovi za školovanje svakog doraslog deteta za školu.

Inače, školske zgrade u srezu bile su "planske", izuzev zgrada u Biosci, Vrutcima, Tripkovi i Nikojevićima, ali i one su bile od tvrdog materijala. Zidanje školskih zgrada bilo je u nadležnosti države, ali i u rukama meštana. Tako je sredstvima stanovnika u Dobrom Dolu podignuta dvorazredna školska ("planska") zgrada sa učiteljskim stanovima u kupatilom za đake. U Biosci je takođe počelo zidanje zgrade sa dve učionice i kancelarijom, a u Vrutcima je gradnja bila u toku (1935. godine). Pripremni radovi i nabavka materijala za izgradnju školskih zgrada krajem 1935. godine bili su izvršeni u Tripkovi i Nikojevićima. Koliko je koštala izgradnja pojedine škole nije nam poznato, ali po jednom izvoru renoviranje škole u Karanu stajalo je preko 60.000 dinara.

Izdržavanje škola, po mišljenju srpskih vlasti u Užicu, bilo je slabo, a veći deo krivice za to propisivao se nehatu opštinskih uprava. Prema predlogu budžeta Opštine grada Užica iza 1935-1936. godinu za "narodnu prosvetu", tj. za izdržavanje osnovnih škola, prema školskom budžetu, bilo je planirano 113.247,52 dinara, za izdržavanje školskih kuhinja 3.000 dinara i za nagrade temata učenika 1.000 dinara.

Stanje osnovnih škola u užičkom srezu 1936. godine nije krenulo na bolje. Zidanje školske zgrade u Biosci slabo je napravljeno, iako je pristigla pomoć od države i banovine. I dalje su bez školskih zgrada bila sela: Volujac, Gorjani, Drijetanj, Gostinica i Trnava. Prema izveštaju Načelstva sreza užičkog Banskog upravi Drinske banovine izdržavanje škola bilo je "uopšte slabo". Škole u Drežniku i Vrutcima za celu 1936. godinu nisu primile u gotovu nijednog dinara. Kao glavni razlog opet je naveden nehat opštinskih uprava.

Broj đaka, kao i učitelja, bio je u blagom porastu: 2.471 muških i 1.318 ženskih, ukupno 3.789, a učitelja 64.

Kao i ranijih godina domaćički tečajevi održani su u pojedinim selima. Ove godine (1936) tečaj su završile 23 devojke u Gubin Dolu, 20 u Ročnjanu i 25 u Staparima.

Razvoj osnovnog školstva u užičkom srezu od kraja 1937. do početka 1940. godine sledio je prethodnih blagi tempo. Od 1937. godine izdržavanje škola po selima bilo je na banovinskom budžetu. I 1937. i 1939. godine u srezu je radilo 16 državnih narodnih (osnovnih) škola sa 62 odeljenja. Broj đaka 1937. godine bio je 4.034 (2.575 muških i 1.457 ženskih) a 1939. godine bilo je 4.145 (2.712 i 1.433). Od navedena 62 odeljenja na grad Užice otpadalo je 23 odeljenja sa 903 učenika, dok je 39 odeljenja sa 3.131 učenikom pripadalo seoskim školama. Ipak ni ovoliko broj odeljenja nije bio dovoljan za svu doraslu decu, te su krajem 1939. preduzete mere da se otvore odeljenja u selu Zlakusi i Volujcu. Izgradnja školskih zgrada u Vrutcima, Biosci i Tripkovi je za vršena te je 1939. godine izvršeno useljenje u nove zgrade. Međutim, i dalje su nedostajale zgrade u Gostinici, Gorjanima, Vranima i Trnavi.

UŽICE NEKAD I SAD
Užice između dva svetska rata
Osnovne škole (1918-1941)

Upoređivanjem osnovnih pokazatelja obima osnovnog školstva u užičkom srezu 1929. i 1930. godine dolazimo do sledećeg.

	1929.	1930.
Број школа	13	16
Број ђака	2.157	4.145
Број мушких	1.685	2.712
Број женских	172	1.433

Kao što se iz ovog jednostavnog upoređenja vidi, otvaranje novih škola bilo je neznatno, dok se broj đaka udvostručio. S druge strane, to govori da je malo povećani školski prostor 1939. godine koristio dvostruko veći broj učenika, nego 10 godina ranije.

Da bi se došlo do vernije predstave o mreži osnovnih škola u užičkom srezu, pokušaćemo, uz pomoć nekoliko statističkih podataka, i njihovim jednostavnim upoređivanjem, sagledati mesto Užica u Drinskoj banovini i celoj državi. Tako, na primer, dok je užički srez 1939. godine imao 16 škola i 4.145 učenika, istovremeno, tuzlanski srez imao je 27 škola sa 5.040 đaka, a celjski 39 škola sa 9.789 učenika. Iste godine Zetska banovina imala je 820 škola, Drinska 726, a Dravska 860. Jedno odeljenje osnovne škole dolazilo je na 300 stanovnika u Dravskoj banovini, 525 u Dunavskoj, 562 u Savskoj, 645 u Moravskoj, 683 u Vardarskoj, 931 u Drinskoj i 1.213 u Vrbaskoj. Na hiljadu stanovnika dolazilo je 155 učenika u Dravskoj banovini, 111 u Dunavskoj i 53 u Vrbaskoj. Na jednog nastavnika (učitelja) dolazilo je 42 učenika u Zetskoj banovini, 49 u Drinskoj, 32 u Dravskoj, 44 u Savskoj, 52 u Vardarskoj i 58 u Moravskoj.

Ako se pretpostavi da je užički srez unutar Drinske banovine bio prosečan, onda se na osnovu iznetog može zaključiti da je mreža osnovnih škola u užičkom srezu zaostajala za mrežom osnovnih škola u prosečnom srezu svake druge banovine, izuzev Vrbavske, koja je ubedljivo bila najnerazvijenija.